

BİBLİYOGRAFYA

EDİGE KIRIMAL : *Der Nationale Kampf der Krimtürken = Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi (1917—1918)*, Verlag Lechte, Emsdetten (Westf.) 1952, XXXIX+374 s., 5 res, 3 hrt. 8°.

Bu yılın ilkbaharında Dr. Edige Kırimal tarafından “Der Nationale Kampf der Krimtürken mit besonderer Berücksichtigung der Jahre 1917-1918” başlığı ile bir eser yayınlanmıştır. Bu eser, 1917 Bolşevik ihtilali ile Çarlığın yıkılması üzerine Rus ülkelerinde yaşayan Türk unsurların, millî varlıklarını kurtarmak uğrunda giriştikleri millî mücadelelerden birini, Kırım Türklerinin (müellif son zamanlara kadar kullanılan “*Kırım Tatarları*” tâbiri yerine “*Kırım Türkleri*” tâbirinin ilmî bakımdan daha doğru ve isabetli olduğuna işaret etmektedir) millî mücadelesini anlatmaktadır. Gerek Türkçemizde ve gerekse Batı dillerinde, münferit bazı yazılar bir tarafa bırakılırsa, doğrudan doğruya bu mücadeleyi kendine konu edinen ilmî bir eser tanımamaktayız. Sovyet müelliflerinin yazıları ise, tek taraflı görüşleri ve belli bir takım temayülleri aksettirmek gayretini güttüklerinden, tatmin edici olmaktan uzaktır. Bu itibarla Dr. Kırimal, ilim âleminde mevcut boşluklardan birini doldurmaktadır. Eser, doğu Avrupa problemlerinde uzman olarak tanınan v. Mende ve G. von Selle gibi bir takım ilim adanları tarafından takdirle karşılanmıştır. Almanca olarak yazılmış bulunması dolayısıyla bu dili bilmeyen Türk okuyucular için faydalı olur ümidiyle kitabın kısa bir hülâsasını vermeği düşündük ve bundan sonra düşüncelerimizi ifade etmeğe çalıştık :

1875-81 yılları arasında ilkökul öğretmeni ve Bağçasaray Belediye Başkanı olarak faaliyette bulunan İsmail Gaspıralı (1851-1914), 1881 tarihinde yayınladığı bir eserle, Rusya’da yaşayan bütün Müslümanların, Avrupa kültürünü kendilerine maalemtmek suteriyle kalkındırılması için bir program ortaya atıyor. Bu programa göre : millî okullar ıslah edilmeli ve genişletilmelidir; millî öğretim kurumlarını maddî bakımdan yaşatmak için hayır cemiyetleri kurulmalı; bütün Türkler için müşterek bir dil kullanan bir basın yaratılmalı; İslâmların yaşayış tarzı modernleştirilmeli; Müslüman kadınlar medenî haklara ulaştırılmalı; ve nihayet millî bir aydınlar zümresi yaratılmalıdır. Pı amaçlara ulaşılmadıkça Rusya Türklerinin millî bir hareket yapmalarına imkân görmiyen Gaspıralı, “dilde, fikirde ve işte birlik” şeklinde formüle ettiği Türkçülük ülküsünü yaymak ve böylece bütün Rusya Türklerini fikren birleştirmek için 1883 tarihinden itibaren 33 yıl müddetle “TERCÜMAN” adlı tanınmış gazetesini çıkarıyor. 1906 dan itibaren de yine aynı maksatla “ÂLEM-i NISVAN” adlı ile kendi kızı Şefika Hanım tarafından idare edilen ve kadın yazarların kalemleri ile beslenen bir kadın gazetesi yayınlamağa başlıyor. Yıllarca süren bu sürekli faaliyetten sonra Rusya’da 1905-1906 ihtilali, Gaspıralı’nın ülkülerinin gerçekleşmesi için geniş imkânlar yaratıyor ve Rusya Türklerinde yeni yeni siyasî cereyanlar canlanıyor. Bütün bu cereyanlarda Kırım Türkleri önemli roller oynuyorlar.

Gaspıralı'nın azimkâr çalışmaları neticesinde vücuda gelen ve öğretmen, gazeteci yazar ilh... den tereküp eden genç bir millî aydınlar zümresi, Kırım Türklerinin önderliğini ele alınca, kendi memleketleri içinde bir takım problemlerle karşı karşıya kalıyorlar. Bu problemlerin çözülmesi onları birinci derecede meşgul etmektedir :

1883'te Ruslar Kırım'ı ilhak edince Hanlık zamanından kalma bütün millî müesseseleri yıkmışlar, yerlilere karşı son derece zalim davranarak ahalinin bir kısmını yok etmişler, bir kısmını göç etmeğe zorlamışlar ve geri kalanlarını da Rus örneğine göre bir düzene sokarak zadedân, burjuva ve köylü sınıflarına ayırmışlar, fakat Rus ahalden farklı olarak bunları memleketlerinin idaresine iştirak etmek haklarından mahrum tutmuşlardı. Yeni efendilerin sistemli olarak tatbik ettikleri idarî, dinî, iktisadî ve ticarî baskılar sonucu olarak kısa bir zaman içinde maddî kültürleri tamamiyle imha edilen, bütün haklarını kaybeden yerlilerin ellerinden toprakları da alınmış ve bunların en bereketli yerlerine Rus aileleri yerleştirilmişti. Aynı surette vakıf mallarına da el konmuştu. Yirminci asır başında kayd edilen iktisadî ve sınaî gelişme, Kırımın ictimai bünyesi üzerinde derin etkiler yapmış, bunun neticesinde köylü daha da fakir düşmüştü. İşte 1917 ihtilâlinde Kırım milliyetçileri, Kırım Türklerinin millî ve siyasî hakları meselesi yanında, bu toprak, ictimai sınıf, tahsil, dinî müesseseler ve vakıf malları meselelerinin de çözülmesini millî amaçlar olarak görmekteydiler.

1905 yılından beri gizli cemiyetler halinde çalışan ve "*Genç Tatarlar*" (Genç Türkler tâbirine müvazi olsa gerek) adı verilen bu Kırım milliyetçileri, faaliyet merkezlerini Karasupazar'da kuruyorlar ve Kırım'ın diğer büyük şehirleri ile bir çok köylerinde şubeler açıyorlar. Bunların, Bağçasaray'da çalışan ve ölçü olarak daima bütün İslâm dünyasını göz önünde tutan Gaspıralı'nın fikirleri ile tezat teşkil eden bir takım emeller de besledikleri anlaşılmaktadır : Bunlara göre Kırım Türklerinin felâketine sebep, Çarlık Rusya'sının idare sistemidir. Binaenaleyh Kırım Türkleri her şeyden önce *aktif mücadele* ile millî, sosyal ve siyasî bakımlardan kurtarılmak zorundadırlar. Ana meseleyi toprak probleminde görmekte ve böylece de Rus ictimai inkılâpçıların fikirlerine yakın düşmekte olan *Genç Tatarlar*, sosyal ve millî emeller olarak toprağın yerli köylüye iadesini, katlanılamayacak derecede ağır olan vergilerden kurtarılmasını, vakıf mallarının yağmasına son verilmesini, Rus idaresinin sıkı bir surette tenkide tabi tutularak bu idarenin icra etmiş olduğu zulümlerin meydana çıkarılmasını; mahallî memurların Ruslaştırılmasının durdurulmasını; Türk soyundan Kırım ahalisinin Ruslarla tam eşit haklara sahip kılınmasını istemektedirler. Bu fikirleriyle 1905 - 1906 ihtilâline fiilen iştirak ettikten sonra Çar'ın 30 Ekim 1905 tarihli emirnamesi üzerine meşru bir şekilde faaliyet göstermek imkânını buluyor ve Karasupazar'da "*Azm-i Ümmid*" teşkilatını kuruyorlar. Fakat çok geçmeden, ileri fikirli gençlerin birliği olan bu teşkilât yasak ediliyor. Bununla beraber teşkilâtın faaliyeti gizli olarak 1917 ye kadar devam ediyor. Bir yandan da meşru faaliyet alanında çalışarak Bağçasaray'da "*Uçkun*" adı altında bir seri neşriyat yapıyorlar ve Karasupazar'da "*Vatan Hâdimi*" namıyla bir gazete yayınlamağa başlıyorlar. Bu gazetenin sahibi Abdurreşit Mehdi, "*Genç Tatarlar*"ın lideridir. İkinci Duma'ya Kırım bölgesi mebusu olarak seçildikten sonra burada Müslüman mebuslar arasında önemli bir rol oynıyor. Hülâsa "*Genç Tatar-*

lar" ın faaliyeti neticesinde, Kırım Türkleri, Gaspıralı'da noksan olan bir takım siyasî ve sosyal mefhumlara sahip olmuşlardır.

Kırım Türklerinde üçüncü bir millî cereyan da İstanbul'da kurulmuş olan "Kırım Talebe Cemiyeti" nde merkezini bulmuştur (1908). Bu teşkilâtın başında Numan Çelebi Cihan ve Cafer Seyidahmet gibi sonradan Kırım Türklerinin fiilen liderliğini yapacak olan şahsiyetler bulunmaktadır. Bu cemiyet meşru olarak çalışmakta ve başlıca faaliyetini Kırımlıları kültür bakımından aydınlatmakta ve hayır işleri yapmakta toplamış bulunmaktadır. Millî vazifesi ise "Kırım gençliğini tek bir imanda toplamak ve gençliğin fikirlerini halka ve vatana tevcih etmek" dir. 1909 da bu cemiyetin karakter bakımından en güvenilir üyeleri "Vatan" adı ile siyasî bir organizasyon da meydana getiriyorlar. İşte bu cemiyet, 1917 ye kadar en hararetle gizli faaliyetin merkezi ve Kırım'da millî hareketin gelişmesini besleyen ve sağlayan başlıca kaynak olmuştur. Kırım'da Rus idaresi aleyhine tevcih edilmiş yazılar, İstanbul'da Çelebi Cihan'ın evinde iptidai vasıtalarla basılmakta ve çeşitli yollardan, meselâ Kur'an ciltleri arasında sokuşturularak, Kırım'a sevk edilmektedir. Bu cereyan Türkiye'deki Türkçülük cereyanı ile sıkıdan sıkıya ilgilidir. 1911-1912'de "Vatan" üyeleri, Rusya'da yeni bir ihtilâlin patlak vereceği kanaatine varmışlar ve bu maksatla bütün Kırım halkını buna hazırlamağa ve teşkilâtlandırmağa karar vererek memleketin hemen hemen bütün kasaba ve köylerinde siyasî teşkilât meydana getirmek işine koyulmuşlardır. Sonra, Birinci Dünya Harbi sıralarında Kırım milliyetçileri İttifak Devletleri nezdinde davalarının gerçekleşmesi için bir takım teşebbüslerde bulunmuşlardır. İstanbul'da bütün Rusya Türkleri temsilcilerinin iştiraki ile "Rusya Müslüman Türk-Tatar"ların Hukukunu Müdafaa Komitesi" adı ile Yusuf Akçora'nın başkanlığında bir komite kuruluyur. Bu komite temsilcileri, Berlin, Viyana, Budapeşte ve Sofya'ya seyahat ederek buradaki hükümetlere Kazan, Türkistan ve Kırım Türkleri adına imzalanmış birer muhtıra veriyorlar. Muhtırada Rusya Türklerinin durumları tasvir olunmakta ve Türk yurtlarının Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığa kavuşturulmaları istenmektedir. Heyet üyeleri aynı şehirlerde bir takım propaganda yazıları dağıtıyorlar ve konferanslar veriyorlar. Aynı zamanda Avrupa'nın tarafsız memleketlerine ve İtilâf Devletlerine de müracaat ediyorlar. Sonra Rus boyunduruğu altında yaşayan bütün yabancı milletlerin temsilcileri ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne başvuru yapıyorlar. Bütün bu faaliyetleriyle Rusya Türkleri, Avrupa ve Amerika'yı Rusya'daki millî hareketlerden haberdar etmişler ve dâvalarını milletler-arası bir sahaya intikal ettirmişlerdir.

Böylece 1917 Şubat ihtilâli patlak verdiği zaman Kırım millî hareketine hazırlık bu derecede gelişmiş bulunuyordu. İhtilâl, bütün Rusya'da olduğu gibi Kırım'ın da idarî ve ictimai bünyesinde geniş ölçüde değişiklikler vücuda getirmiştir. Rus halkını söz, basın, toplantı ve teşkilatlanma hürriyetine kavuşturmuş, Çarlık zamanında hususiyle Rus olmayan milletler üzerine birer kâbus gibi çöken bir takım ictimai, dinî, millî ve siyasî tahditleri kaldırmıştır. Aynı zamanda her milletin kendi mukadderatını bizzat kendisi tâyin etmesi prensibi tanınmaktadır. Böylece bütün Rusya'daki yabancı milletlerin millî hareketleri için yeni bir devir açılmış oluyor. Bu şartlar altında Kırım milliyetçileri de mevcut imkânlardan faydalanmak fırsatını kaçırmıyorlar. O vakte kadar Rusya'da birçok haklardan mahrum

birakılmış olan yabancı milletler için en başta gelen problem, Rus devletine verilen yeni şekil içinde kendilerinin alacakları mevki oluyor. Kırım Türkleri için üç şık bahis konusudur: Kırım, ya merkezî bir Rus devleti içinde kültür özerkliğine, ya eski Rusya'nın ayrı ayrı bölgelerinin teşkil edeceği federal bir devlet içinde territorial özerkliğe sahip olmak, yahut da Rus devleti camiasından tamamiyle ayrılarak tamamiyle bağımsız bir devlet haline gelmek. Gerçekten de Kırım milliyetçileri çok kısa bir zaman içinde süratli bir tekâmülle her üç merhaleden de geçmişlerdir. Şöyle ki : 7 Nisan 1917'den Mayıs ortalarına kadar Kırım'ın kültür özerkliğini sırf kendi kuvvet ve araçları ile elde etmişlerdir; hemen arkasından territorial özerklik için mücadele başlamış ve bu, Mayıs ortalarından Kasım ortalarına kadar sürmüştür. Bu mücadele Rusyadaki Müslümanlar ve Rus olmayan milletlerle işbirliği halinde yapılmış ve başarı ile neticelenmiştir. Nihayet son merhale olan millî bağımsızlık da gerçekleştirilmiş ve bu hal 24 Kasım 1917'den 27 Ocak 1918'e kadar devam etmiştir. Bu safhada Kırım Türkleri, tecrid edilmiş duruma kaldıklarından Türk âleminin fiili yardımlarının görememekle beraber amaçlarına ulaşmak için yeter derecede kuvvet ve kabiliyeti göstermişlerdir. Kadın seçmenlerin de katılması ile teşkil ettikleri 76 mebustan ibaret *Kurultay*, 18 maddelik bir anayasa kabul ederek, bağımsız Kırım Devletini kurmuştur (Bu anayasanın Türkçe metni kitapta s. 107-110 da verilmiştir). Amaçlarına artık ulaşmış görünen milliyetçiler, Kırım'da yaşayan bütün unsurların tam eşit haklarla millî hayatlarının serbestçe gelişmesini garanti ederek medenî bir devlet, devletin başkanı Çelebi Cihan'ın tâbiri ile bir "Kırım İsviçresi" meydana getirmek fikrine sadık kalmışlardır. Bununla beraber memlekette nisbî çoğunluğa sahip bulunan Türklerin idare başında bulunmaları ve memleket mukadderatına hakim bulunmaları lüzumuna kanidirlir.

Eserde Kırımlıları bağımsızlığa kadar götüren bu mücadele safhalarına geniş ölçüde yer verilmiş ve bütün ayrıntılarına kadar tasvir olunmuştur. Burada özet olarak dahi anlatmağa girişemeyeceğimiz bütün bu savaşlar, baştan başa kahramanca, çok kere dramatik sahnelerle doludur. O aralık Kırım ve Batı Rusya Müftülüğüne seçilen Numan Çelebi Cihan ve bunun hemen yanibaşında Cafer Seyidahmet Kırımlıların liderliğini yapmaktadırlar. Böyle bir görev için lüzumlu bütün fikrî ve manevî vasıfları nefislerinde toplamış görünen bu iki kuvvetli şahsiyet, hemen hemen her önemli olayda baş rolleri oynamaktadırlar.

Ancak 11 ay gibi çok kısa bir zaman zarfında süratli bir gelişme ile elde edilen bu netice, Rusya'da kurulmuş olan diğer millî devletler gibi Kırımın da Bolşevikler tarafından istilâsı ile 27 Ocak 1918'de ölüm darbesini yiyor. Fakat Kırım milliyetçileri bu istilâyı kendileri için nihaî hüküm olarak kabul etmiyorlar ve üç ay müddetle (27 Ocak - 25 Mayıs 1918) en vahşî bir şekilde Kırım Türklerini imha siyaseti güden Bolşevik rejimi altında millî mukavemet devam ediyor. Devlet Başkanı Çelebi Cihan idam olunuyor. Cafer Seyidahmet ise kaçarak Kafkasya üzerinden İstanbul'a gelmeğe muvaffak oluyor. Kırım Türkleri bundan sonra da millî hayatlarını yeniden kurmak için memleket dışında olduğu kadar memleket içinde de çalışıyorlar ve teşkilatlanıyorlar. Nitekim Nisan 1918'de General Kosch'un komutasındaki 52 nci Alman ordusu, Kırım'ı da Bolşeviklerden temizlemek üzere harekete geçtiği zaman, yarımadanın her tarafında Bolşeviklere karşı harekete geçiyorlar. Böylece millî bağımsızlık uğrunda yeni bir mücadele safhası başlıyor.

Gerçekten de bunda başarı sağlanarak 16 Mayıs 1918'de millî parlamento (Kurultay) yeniden toplanıyor ve nihayet, Alman işgal makamlarının güttükleri siyaset icabı olarak, Kırım'da yaşayan çeşitli milletlerin temsilcilerinin iştirak ettikleri bir Kırım koalisyon hükümeti kuruluyor (25 Haziran 1918). Bu hükümetin başında Lehistanlı bir Tatar olan General Süleyman Sulkiyeviç bulunmakta olup dış işleri bakanı Cafer Seyidahmet'tir. Sulkiyeviç hükümetinin sonuna kadar bağlı kaldığı ana fikir, Kırım'ın bağımsızlığını korumak fikri olmuştur. İç siyasette bütün unsurların tam eşit haklarla millî gelişmeleri için en geniş imkânları sağlamak, bunları memleketin idaresine iştirak edecek şekilde düzenlemek ve ayarlamak belli başlı prensibidir. Bir yandan gönüllü Beyaz Ordunun komutanı General Denikin ve sonra bunun ardası General Wrangel, öte yandan Ukrayna, Kırım'ı bağımsız bir devlet olarak yaşatmak istememektedirler. Bu güç şartlar altında dışişleri bakanı özel bir görevle Berlin'e gidiyor ve Alman makamları, ancak Osmanlı Sadrazamı Talat Paşa'nın enerjik ve sert bir müdahalesi üzerine Kırım'ın Ukrayna'ya ilhakına engel olarak bağımsızlığını teyid ediyorlar (S. 241).

Kitabın bir bölümü, Kırım'ın Türkiye ile münasebetlerine tahsis olunmuştur. O zaman Osmanlı siyaseti, Çar İmparatorluğunun çökmesi üzerine ortaya çıkan genel durumdan faydalanarak kuzey-doğu sınırlarını kesin surette güvenlik altına almak ve Karadeniz meselesini kendi lehinde halletmek amacını gütmektedir. Bu itibarla Türkiye, hususiyetle Mart 1917'denberi Kırım problemi ile yakından ilgilenmektedir. Cafer Seyidahmet'in Nisan 1917'de İstanbul'u ziyareti, iki devleti birbirine daha ziyade yaklaştırıyor. Mayıs'ta Türkiye ve hemen arkasından Almanya Kırım'ın bağımsızlığını tanıyorlar. Temmuz sonlarında Kırımın siyasi temsilcisi olarak Hasan Sabri Ayvaz (ki bu da millî hareketin en başta gelen önemli ve kabiliyetli şahsiyetlerinden biridir) İstanbul'a geliyor ve bütün gayretleriyle iki devlet arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmeye çalışıyor. Son derece dostça olan bu münasebetler, o vakit Türkiye'deki "Türkçülük" cereyanı ile beslenmektedir. Osmanlı basını, Kırım'da cereyan eden çeşitli olayları çok yakından takip etmekte, baştan beri Kırım'ın bağımsız bir devlet olmak hakkına sahip bulunduğunu bir çok delillerle isbat etmeye çalışmakta, Kırım aleyhine girişilen her harekete karşı şiddetli bir reaksiyon göstermekte, dolayısıyla Kırım meselelerini Avrupa basınına aks ettirmektedir. Osmanlı devlet adamları da Kırım'ın bağımsızlığına büyük bir önem vermekteler. Hattâ Talat Paşa, biraz evvel söylediğimiz gibi, Ukrayna'nın emelleri karşısında Kırım'ın bağımsızlığını teyid ettirmek için Alman makamları nezdinde gayet şiddetli bir lisan kullanacak, Osmanlı-Alman ittifakını tehlikeye düşürecek kadar, ileri gitmiştir. Bundan başka Talat Paşa, yine Kırım'ın lehinde olmak üzere, 23 Eylül 1918'de, Kafkasya, Kırım ve Karadeniz meselelerinde Almanya ile Osmanlı devletinin siyasetini düzenleyen bir protokol imza etmiştir.

Fakat 1918 yılı sonbaharında İttifak Devletlerinin harbi kayb edecekleri artık belli olmuştur. Ta baştan beri Kırım'daki Türk ahali ile Rusya'dan ayrılmağa bir türlü razı olmayan yerli Ruslar arasında cereyan eden şiddetli mücadele Sulkiyeviç hükümetini yıpratmış, zayıf düşürmüştür. Aynı zamanda Alman işgal kuvvetine ve Türkiye ile Almanya'nın siyasi himayelerine dayanan bu hükümet, İttifak Devletlerinin yenilmeleri üzerine artık tutunamıyor ve şimdi sesini bir kat daha yükselten Rusya'ya iltihak etmek taraftarlarının baskısına dayanamayarak 16 Kasım

1918'de düşüyor. Yerine geçen Kırım Karaim Türklerinden Salomon Krym hükümeti, o aralık memleketi istilâ etmiş bulunan gönüllü Beyaz Ordu'nun komutanı General Denikin'in kuvvetlerine dayanmaktadır. Bu hükümetin Rus siyasi partilerine mensup bulunan üyeleri, Rusya'nın bölünmez bir devlet olarak yaşaması taraftarı olup Kırım bağımsızlığının şiddetle aleyhindedirler. Bu sebeble gerek Sulkiyeviç hükümeti zamanında ve gerekse daha önce Kırım'ın bağımsızlığını korumak yolunda alınmış bulunan bütün tedbirleri ortadan kaldırmağı kendilerine başlıca iş ediniyorlar. Kırım Türkleri bu hükümete iştirak etmeğı ve General Denikin ile işbirliği yapmağı reddettikleri gibi Tatar parlamentosu ile Millî Direktoryum da bu hükümeti tanımıyor. Her tarafta açık toplantılar yapılarak protestolar yağıyorlar. Bu ağır şartlar altında Kırım Türkleri, hiç olmazsa millî kültür özerkliklerini kurtarmağaçalışıyorlar.

1919 Baharında Kırım, Kırmızı Ordu tarafından ikinci defa istilâ edilip başında Lenin'in kardeşi D.Uljanov'un bulunduğu bir Sovyet cumhuriyeti haline getirildiğı zaman, milliyetçilerin faaliyetleri, tıpkı birinci Bolşevik işgali zamanında olduğu gibi, yine gayrı meşru şekle dökülüyor. İtilâf donanmasının yardımı ile General Denikin Kırım'ı yeniden istilâ edince (24 Haziran 1919) reaksiyoner bir siyaset takib ederek Kırım Türklerinin millî özerkliklerini tanımıyor ve bütün protestolara rağmen millî müesseselerini tahrib ediyor. Denikin'in yerine geçen General Wrangel (3 Nisan 1920) de selefinin siyasetinden ayrılmıyor. Tatarların işbirliğini sağhyabilmek için generalin teklif ettiği "din ve tahsil hürriyeti" kâfi görülmiyerek reddolunuyor. Bunun üzerine Wrangel şiddetli tedbirlere baş vurarak milliyetçileri takip ve te'dibe başlıyor. Fakat bundan umduğı sonucu alamıyor. Bununla beraber General Denikin'den sonra ne Tatar Parlamentosu ve ne de Millî Direktoryum bir daha ihya olunamamıştır. Yeniden garyı meşru şekle dökülen Kırım millî hareketi, bundan böyle 1918 sonbaharında teşkil edilen "Millî Fırka" ya intikal ediyor. Bu parti, İkinci Dünya Harbine kadar aynı gaye uğrunda çalışanların merkezini teşkil etmiştir.

11 Kasım 1920'de Kızıl ordu, General Wrangel'i Kırım'dan atıyor ve memleketi doğrudan doğruya Sovyet Rusya'ya ilhak ediyor. Bunun üzerine Moskova'nın görevlendirdiğı Macar Komünist lideri Bela Khun kanlı bir rejim tatbik ediyor. Kırım Türkleri "Yeşiller" (Kızillara mukabil) adı ile teşkilâtlanarak buna karşı şiddetle mukavemet etmeğı başlıyorlar ve bu hareketleriyle bilhassa doğu milletlerinin sempatisini kazanıyorlar. Belki de bundan bir dereceye kadar kuşkulanan Moskova, 1921 yazında Kırım siyasetini esaslı bir surette değıştirerek Kırım Türklerine bir takım tâvizlerde bulunuyor ve nihayet 18 Ekim 1921'de Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin özerkliğini ilân ediyor. 60000 kadar insan kaybına mal olan mütahiş kıtlığı geçıştirdikten sonra Kırım Türkleri, Moskova'nın lütfu olan özerklik haklarını gerçekleştirmeğı çalışarak en yüksek idare makamı olan "Kırım Merkezi İcra Komitesi"nin başına komünist bir Tatarı, Veli İbrahim'i geçiriyorlar. Böylece hiç olmazsa bâzı bakımlardan millî gelişme imkânını bulabiliyorlar ve hakikaten de özerk bir millî Sovyet cumhuriyeti vücuda getirmeğı muvaffak oluyorlar. Fakat 1927'de, uzun bir mücadeleden sonra, merkezî bolşevik idaresi, "endüstrileşme, çölektivleşme ve merkezileşme" prensiplerini kendine şiar edinen Stalin gurubunun eline geçtiğı zaman, Moskova, Kırım'ın da özerkliğini ortadan kaldırmak yolunu

tutuyor. Bu arada 3000 Yahudi ailesini Kırım'a yerleştirmeye kalkışıyor. Yarım-adanın güney kıyılarında oturan topraksız 3500 Tatar ailesini toprak sahibi yapmak ve dışarda yaşayan Kırım Türklerini memlekete getirip yerleştirmek isteyen Veli İbrahim ve taraftarları, Moskova'nın bu tahrik edici siyasetine mukavemet ediyorlar. Bunun üzerine Veli İbrahim mahallî milliyetçilik ile suçlandırılarak tevkif, muhakeme ve idam olunuyor (9 Mayıs 1928) Aynı suçtan 3500 Kırım Türkü tevkif edilerek idam veya sürgün olunuyorlar. Böylece bir Sovyet cumhuriyeti olarak Kırım'ın özerkliği fiilen sona ermiş oluyor. 1929 ile 1941 yılları arasında Moskova, Kırım'ı sovyetleştirme, daha doğrusu ruslaştırma ve Kırım Türklerini sistematik olarak imha etme siyaseti güdüyor. Bu olaylara şahit olan Rus yazarı Aleksandrov, "bütün bir milletin zalimâne, merhametsiz ve mânasız bir şekilde vücudunun imha" edilmesinden bahsetmektedir. Bu siyasete karşı yapılan mukavemet hareketleri ve ayaklanmalar, kanlı ve gaddarâne bir surette bastırılıyor. Üstelik sun'î olarak iktisadî buhran ve kıtlık yaratılıyor ve bu yüzden binlerce Tatar ölüp gidiyor. Bu hali protesto eden Veli İbrahim'in ardası Komünist Mehmet Kubay da memleketten sürgün ediliyor. Moskova, sistematik bir şekilde Rusya'daki Türk milletlere millî suçlarını körletmek ve bunları ruslaştırmak için büyük bir gayret sarfediyor; dillerini parçalamak suretiyle birbirinden ayırmak siyaseti günden güne şiddetini artırıyor ve nihayet 1938'de Rus alfabesinin sokulması ile Kırım Tatarcasının da ruslaştırılması tamamlanıyor. 1937 ve 1938 yıllarında Sovyet İçişleri Komiseri Ezov'un memlekette tatbik ettiği terör rejimi, bütün Kırımlılar için tüyler ürpertici bir facia olmuştur : Kırım'ın Türk soyundan cumhurbaşkanı İlyas Tarhan, Başbakanı Sameddin, bir çok halk komiserleri, Komünist Partisi üyeleri, şair, yazar, gazeteci, profesör, artist ve öğretmenler, kısaca bütün aydın zümre idam veya sürgün olunuyorlar. Hattâ köylüler de yakalanarak kitle halinde kurşuna diziliyorlar. Bu terör rejimi Kırım'ın sovyetleştirilmesini tamamladığı gibi Kırım Türklerini sistematik olarak imha etmek siyasetinin de önemli bir merhalesini teşkil etmektedir. 1921'den 1941 tarihine kadar çeşitli yollardan imha edilen Kırım Türklerinin sayısı, arşiv vesikalarına dayanılarak kesin surette belli değildir de, 160.000 kişi tahmin edilmektedir. Bu ise 1917'de Kırım'da yaşamakta olan Türk nüfusunun aşağı yukarı yarısını teşkil etmektedir.

Hülasâ : "Yarısı imha veya sürgün edilmiş ; en iptidaî insan haklarından ve fiilen bütün millî haklardan mahrum bırakılmış; millî kültüre, dile ve yazıya yabancılaştırılmış; sistematik olarak ruslaştırılmış; dinleri, din adamları ve aydınlarının en özlü kısmı kayb ettirilmiş; atalarından kalma toprakları ellerinden alınmış ve zorla kolhozlara sıkıştırılmış; Rus halkın tersine olarak sosyal ve millî bakımlardan esaret zencirine vurulmuş; ve bütün bu sebeplerle ümitsizliğe düşürülmüş" bir millet! İşte 22 Haziran 1941'de Alman-Sovyet Harbi başladığı zaman Kırım Türklerinin hali !

Bu hale düşürülmüş olan Kırım halkının, Kasım 1941'de memleketlerine giren Alman ordusunu bir kurtarıcı olarak karşılamasını ve sonra da Sovyetler Kırım'ı istirdat teşebbüsüne geçtikleri zaman silâha sarılmasını tabii görmek lâzım gelir. Halbuki Sovyet yazarları, bunu Kırımlıların Sovyet Rusya'ya topyekün ihanetleri olarak saymakta ve böylece sonradan 1946'da bütün Kırım Türklerinin çarpıtıldıkları cezayı haklı göstermek istemektedirler. İkinci Dünya Harbinde Alman işgali sıralarında Kırım Türklerinin liderleri, en başta "Millî Fırka" erkânı, durum-

dan faydalanarak Kırım Türklerinin millî haklarını, millî bir devlet olarak bağımsızlıklarını ihya etmeğe çalışıyorlar. Fakat Almanlar, Sovyet Rusya'daki yabancı milletlerin arzu ve emellerini desteklememişler, Kırım'da sert bir işgal rejimi tatbik ederek yerlilere herhangi bir siyasî hak tanımamakta ısrar etmişlerdir. Bu halin en başta gelen sebebi, Hitler'in 16 Temmuz 1941'de ifade ettiği (S. 310-311'de bu hususta dokümanlar verilmiştir) gibi, Kırım'ı Almanlarla iskân etmek fikri olmuştur. Almanlar, Tatarların her türlü millî arzularına karşı son derece menfi bir tavır takınmışlar, basınlarını sıkı bir kontrole tâbi tutmuşlar, o zamanki liderleri Ahmet Özenbaşı'yı 1943'te memleketten kovmuşlardır. Hattâ Nazi'ler daha da ileri giderek Kırım Türklerini, tıpkı Ruslar gibi, sistematik bir şekilde imha etmek yolunu tutmuşlar, Sovyet kuvvetleri tarafından üs olarak kullanılabilceği bahanesiyle Güney ve Orta Kırım'da birçok Tatar köylerini yakıp yıkmışlardır. Almanların bu suretle hareketlerinden hayal kırıklığına uğrayan birçok Tatar köylüleri, o vakte kadar müzaheret ettikleri Almanlarla münasebetleri keserek Rus ahali ile birlikte ayaklanıp dağlara çıkmışlardır. Diğer taraftan Kırım Türklerinin bir çoğu da, 1944 Nisan'ında Sovyet ordusu Kırım'a girerken, yeniden bolşevik rejimine katlanmamak için, deniz yolu ile Romanya'ya göç etmeği tercih etmişlerdir. Almanlar, ancak yenildikten sonra, yaptıkları hataları anlayarak Kırım Türklerinin bağımsızlık arzularını desteklemeğe başlamışlardır. Fakat artık iş işten geçmiştir.

Nisan 1944'te Sovyetler Kırım'ı aldıkları zaman yeniden korkunç bir terör rejimi tatbik etmeğe başlamışlar, orada kalan Türk ahaliyi kitle halinde caddelerde öldürmüşler veya canlı canlı yakmışlardır. Kırım Eyaleti (Tauria)'nin başkenti olan Simferopol sokaklarındaki ağaçlar darağacı olarak kullanılmıştır. Üstelik yiyecek maddelerine el konmuş ve bu tedbir müthiş bir kıtlığa, dolayısıyla salgın hastalıklara sebep olmuştur. 25 Haziran 1946'da Yüksek Sovyetler Başkanlığının bir kararıyla Kırım Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti resmen tasfiye olunarak memleket RSFSR e kalb olunmuş ve Türk halkı yarımadadan son ferdine kadar sökülüp çıkarılmıştır. Sürülenlerin akıbeti, Sovyet hükümeti bunları nereye yolladığını gizli tuttuğundan, bugün için bilinmemektedir. Bu cezrî tedbir, Sovyetlerin Karadeniz kıyıları ile sınır boylarındaki topraklarını yabancı unsurlardan temizlemek ve bunların yerlerine kendisine tamamiyle muti Rus ahaliyi iskân etmek siyasetinin bir cüzüdür. Anlaşıldığına göre, Kırım'ı Rusya'nın stratejik bir kalesi ve taarruz üssü haline getirmek amacı, Sovyetleri tarihte bir örneği daha görülmemiş bu zorbalığa sevk eden âmil olmuştur. Sovyetlerin daha 1941'de Kırım hakkında böyle bir temizleme kararı vermiş oldukları, fakat Alman harbi dolayısıyla kararı uygulamaya alanına koymağa vakit bulamadıkları görülmektedir. Nitekim harpten sonra Kırım'daki bütün Türkleri, suçlu ile suçsuzu birbirinden ayırmaksızın, hattâ bizzat Sovyet ordusunda Almanlara karşı fiilen döğüşenleri dahi aynı muameleye tâbi tutmaları, böyle bir kararın daha önce verilmiş olduğunu teyid eder mahiyettedir.

Taliin zalim darbelerine uğramış olmakla beraber Kırım Türkleri, millî haklarından ve bağımsızlık savaşındandır vaz geçmiş değillerdir. Millî hareket hâlâ hayatîyetini muhafaza etmektedir. Bu kadar insan kaybına uğramış olmalarına rağmen, azımsanmıyacak kadar büyük bir kısmı Sovyet Rusya'nın dışında yaşaması hasebiyle, büsbütün ortadan kalkmaktan korunmuş bulunmaktadırlar. Bugünkü millî hareketin gayelerini şu şekilde hülâsa etmek mümkündür :

1- Kırım'ın tam bağımsızlığının yeniden kurulması, 2- Çarlık ve Bolşevik rejimlerinin zulümleri sonucu olarak anayurttan çıkmak zorunda kalmış bulunan Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşü ve 3- Sovyet hükümeti tarafından kitle halinde sürülen Kırımlı Türk halkının Birleşmiş Milletler teşkilatı tarafından himayesi.

Yazar, 1948'de "Rus hakimiyeti ve Moğollar zamanında Kırım" adlı bir eser yayınlayan Alman bilgini Spuler'in, memleketlerinden göç ettirilmeleri ile Kırım Tatarlarının bağımsız bir millet olmak vasfını nihaî olarak kaybetmiş buldukları yolundaki görüşüne iştirak etmemekte ve Kırım millî hareketinin eninde sonunda zaferi kazanacağına imanı olduğunu belirtmekle eserini bitirmektedir.

* * *

İşte Edige Kırimal'ın kitabını okurken en çok gözümüze çarpan olaylar ve bizde en derin iz bırakan intibâlar : Büyük bir ilgi ile okuduğumuz bu kitapta anlatılanlardan bir takım sonuçlar çıkarmak mümkün oluyor :

Görülüyor ki Tatar halkı, Kırım Hanlığı Osmanlı İmparatorluğundan koparıldığı andan beri rahat bir gün görmemiştir. Potemkin'den Stalin'e kadar, hangi milletten ve hangi siyasî mezhepten olursa olsun, Kırım'a kim hâkim olmuşsa daima Tatarları ezmiş, bunların vücudunu büsbütün ortadan kaldırmak için hiçbir ahlâkla, hattâ insanlıkla ilgisi olmayacak derecede en vahşiyane vasıtalara başvurmaktan kaçınmamıştır. Kırım'a ayak bastıkları günden beri Türk ahaliyi kökünden kazımağa karar vermiş bir ırk düşmanı olarak kendilerini gösteren Ruslardan başka Ukrayna'lılar, henüz kendi devletlerinin bağımsızlığını sağlamlaştırmadan, Kırım'ın iktisadî bakımdan kendilerine lüzumlu olduğu bahanesiyle; ve nihayet son defa Almanlar, Kırım'ı Doğu Gotlarının anayurdu sayarak buraya Almanlar'ı iskân etmek için tarihî bir hak iddiasıyla; bu memlekete doğrudan doğruya sahip olmak emelini gütmüşler ve hepsi de bedbaht Tatar halkını siyasî haklara kavuşturmak şöyle dursun, büsbütün yok etmek yollarını aramışlardır. En sonunda da Bolşevik Ruslar, kıra kıra tüketemedikleri Kırım Türklerini topyekûn olarak asırlardan beri üzerinde yaşayageldikleri ata topraklarından sürüp çıkarmak felâketine uğratmışlardır. Bütün yabancı hakimiyetlerin Kırım Türklerine reva gördükleri ve tarihte bir örneğine daha rastlanamıyan bu gaddarca muamele karşısında, bir insan olarak yürek sızlamamak, isyan etmek mümkün değildir. Acaba bu memlekete semavî bir uğursuzluk mu çökmüştür? Yoksa bilerek veya bilmiyerek işlenmiş bir takım günahların bütün bir milletçe cezası mıdır? Sovyetler içinde şu veya bu şekilde hiç olmazsa millî özelliklerini muhafaza eden Rus'dan gayri milliyetler yaşayabildikleri halde Tatarların bu başına gelenler acaba Türk ırkından, İslâm dininden ve Hıristiyanlığın dışında kalan başka bir kültür çerçevesine mensup bulduklarından mıdır? Millî varlığını kurtarmağa hazırlamak için her şeyden önce batı kültürünü benimsetmekle işe başlayan Gaspıralı İsmail Bey'e hak vermemek mümkün olmuyor. Her ne olursa olsun şu cihet açık olarak görülüyor ki Kırım'ın geopolitik mevkii, üstün kuvvetler karşısında kendini korumağa muktedir olamıyan Kırım Türkleri için âdeta bir musibet olmuştur. Bu kadar ağır şartlar, bu kadar acı felâketler içinde Kırım Türklerinde yaşayan bağımsızlık aşkına, millî hayata bağlılık geleneğinin bu derece kökleşmiş bulunmasına, millî varlık uğruna yılmadan en ağır fedakârlıklara katlanmaktan kaçınmayışlarına hayran

olmamak elden gelmiyor. Bu kudreti gösteren bir milletin, sayı bakımından ne kadar küçük olursa olsun, yeryüzünde kendi özellikleri ile yaşama hakkı bulamayacağına insanın bir türlü inanası gelmiyor. Kim bilir ne zaman insanlar, hem-cinslerine istedikleri şekilde hayat hakkını tanıyacak kadar siyasî hırs ve bencillik duygularını gemleyebilecekler ve hepimizi doyuracak kadar bol nimetlerle dolu dünyamızı süsleyen, dünyamıza ruh ve cazibe bahş eden büyük küçük bütün milletlerin istisnasız iştirak edecekleri ahenkli, verimli bir insanlık hayatı sürmek imkânını yaratacaklar! Belli bir kültür seviyesine ulaşmış bir çok Adem oğullarının yüzyıllardan beri hasretini çektikleri böyle bir devrin, herhalde dünden bugüne daha yakın olduğunu temenni edelim.

* * *

İçindeki endeksler, resimler ve haritalarla 450 sayfa kadar tutan bu eserin yazarı Dr. Edige Kırımal, Serbest Ukrayna Bilimler Akademisi muhabir üyesidir. Yirmi yıldan beri Kırım Türklerinin millî mücadelesine fiilen katılmıştır. En kalbur üstü Kırım milliyetçilerinin ve bunların lideri olan Cafer Seyidahmet'in yetiştirmelerinden ve iş arkadaşlarından. Bu vasıfları ile Dr. Kırımal, Kırım ile ilgili bütün problemlerin bizzat içinde bulunmaktadır. Bununla beraber eser, bir milliyet mücahidinin hisleriyle değil, son derece bir ilmî titizlikle hazırlanmış ve sözün tam anlamı ile, bugün için mümkün olan en geniş kaynak malzemesine dayanan tarihî bir etüt olarak yazılmıştır. Kırım, Türk, Rus, Alman, Ukrayna, Leh ve Fransız kaynaklarından; Kırım arşiv vesikalarından, millî harekete iştirak etmiş belli başlı şahsiyetlerin elinde bulunup bugüne kadar yayınlanmamış olan vesika ve hatıralarından; bir çok kimselerin olaylar hakkında şifahî şahadetlerinden; Türk ve batı memleketleri basınında çıkmış yazılardan; nihayet hususî surette tedarik ettiği milletler-arası Nürnberg Mahkemesi tutanaklarından ve kendi elinde bulunan resmî vesikalardan faydalanmıştır. Çok zengin olan bu malzemeyi büyük bir titizlikle ayıklayarak kullanmış, şahsî görüş ve mütalâaları bir tarafa atarak sadece vâkıalar üzerinde durmuş, birçok yerlerde de ele geçirilmesi zor olan veya hiç mümkün bulunmayan kaynakları bizzat konuşturmuştur. Bugünkü kaynak durumuna göre aydınlatılması mümkün görünmeyen bazı problemlere dikkati çektiği gibi tarihî bir etüdün dışında kalan konulara temas ettikçe bunlar üzerinde mütalâa yürütüp hüküm vermeği ilgili uzmanlara bırakmıştır. Sahife altı notlarının çokluğu (1379 adet) ve kitabın sonunda doğrudan doğruya faydalandığı 200'e yakın kitap adını spesiyal bibliyografya olarak vermesi, eserin kaynak zenginliği ve bunları işlemek için sarf edilen muazzam gayret hakkında bir fikir verebilir. Baş tarafına konan kısaltmalar cetveli ile sonuna eklenen endeksler, kitaptan faydalanmağı kolaylaştırmaktadır.

Giriş bölümünde, Doğu-Avrupa problemleri için uzman olarak tanınan Gerhard von Mende'nin üç sahifelik takdirkâr sözlerinden sonra müellifin, eserini ithaf ettiği üstadı Cafer Seyidahmet Kırımer'in uzunca bir yazısı gelmektedir. Burada Kırım tarihi, İlk çağdan beri özet olarak aydınlatılmakta ve eserin içinde geçen bazı olaylar tamamlanmaktadır. Kırım Türklerinin gayesi ise, "büyük şehitleri" Çelebi Cihan'ın şu teşbihi ile belirtilmektedir: "Kırım'da yaşayan bütün milletler, tıpkı bir buketteki çeşitli çiçekler gibi, özel kültürlerini ve tarihî özelliklerini muhafaza etmelidirler". Kırımer'in 1711 Prut antlaşmasını imzalayan Baltacı Meh-

met Paşa hakkındaki sözleri (S. XX-XXI) bize isabetli tarihî hüküm olarak görünmemektedir.

Yazar, Kırım Türklerinde millî hareketin menşe'ini ve Birinci Dünya Harbi sonuna kadar gelişmesini anlattıktan sonra üçüncü bölüm ile 1917-1918 olaylarına geçmekte ve Kırım'ı kültür özerkliğinden ve teritoryal özerklikten bağımsız bir devlet haline ulaştıran bu fırtınalı devreyi mütalâa etmeğe girişmektedir. Sürükleyici bir üslûpla ve canlı bir şekilde tasvir ettiği bu devrin sayı ve çeşit bakımından son derece zengin olayları, araştırmalarının ağırlık merkezini, kitabın ana bölümünü teşkil etmektedir (S. 33-270). Burada millî mücadele en ince ayrıntılarına kadar anlatılmakta, Kırım'da olup bitenlerin büyük devletlerin siyasetlerine ne derece etki yaptığı belirtilmekte, harpten yorgun düşmüş bulunan batı dünyasının dikkatı Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun parçalanması ile doğan devletlerin ve Baltık cumhuriyetlerinin teşkili üzerinde toplandığı, buna karşılık Rusya'daki Türk milletlerin millî hareketlerine gereği kadar ilgi gösterilmediği ve bu yüzden bütün bu hareketlerin akim kaldığı üzerinde durulmaktadır. Hareketi mânen ve maddeten destekleyen Türkiye ve Almanya devletleri ile Kırım milliyetçileri arasındaki münasebetlere tahsis olunan bölümler çok enteresan ve bize bugüne kadar bilmediğimiz bir takım yeni bilgiler getirmektedir. İkinci Dünya Harbi içinde büyük devletler hakkında verilen malûmatın daha başka arşiv vesikaları ile tamamlanması gerekmektedir. Esasen Bolşevik ihtilâli sıralarında iki yıllık bir zamanı incelediği kendine esas vazife edilmiş yazar, eserini "mütevazî" bir ilk deneme" olarak vasıflandırmakta ve bundan sonra daha derin araştırmaların yapılması lâzım geldiğini, fakat bunun ancak Kırım'a ait bütün arşiv malzemesinden faydalanmak imkânının sağlanması ile kabil olabileceğini söylemektedir.

Dr. Kırimal'ın, yetkili ilim adamları tarafından takdirle karşılanan bu eseri, 1952 Temmuz'unda Münich'te toplanan milletler-arası Şarkiyatçılar Kongresinde başlıca bir konu teşkil etmiş, en salâhiyetli bilginler eserin büyük ilmî kıymetini, ilim âleminde getirdiği yenilikleri, bir tarih eseri olarak değerini, eserin Türk âlemi için önemini, yazarın objektifliğini, ayrı ayrı tebliğler ve etraflı etütler şeklinde belirtmişler, kitabın içinde yer verilen meseleler üzerinde uzun uzun tartışmalar yapmışlardır.

Hülâsa, böyle bir ilmî eser vücuda getirmek için menşe', formasyon ve faaliyet bakımlarından bütün vasıfları nefsinde toplamış bulunan Dr. Edige Kırimal bugün için ne mümkünse yapmış ve Rusya'daki Türk milletlerin millî varlık mücadelelerinden hiç olmazsa biri hakkında derli toplu, güzel bir eser vermiştir. Böylece yakın tarihin hususiyle biz Türkleri çok yakından ilgilendiren bir tarafını aydınlatmakla ilim âleminde bir boşluğu doldurmuştur. 26.X.1952.

PROF. DR. BEKİR SİTKİ BAYKAL

